

De “Levende” watermolen van Sint-Gertrudis-Pede

Een wandeling langs een LEVEND monument in de Pedevallei

Walter De Decker
Valleistraat 31
9402 Ninove
054 33 75 23
0472 85 98 57
walterdedecker@hotmail.com

Eindwerk specialisatiecursus Toeristische gidsen Pajottenland & Zennevallei 2003-2004

Voorwoord

Molens in een landschap zijn herkenningspunten, zeker als hun wieken nog draaien of hun waterrad nog in beweging wordt gebracht door het heldere water van een klaterend beekje.

Juist daarom is een bezoek aan de watermolen van Sint-Gertrudis-Pede de moeite waard omdat hier nog vrijwillige molenaars aan het werk zijn. Zij zorgen ervoor dat dit monument leeft! Er wordt nog graan gemalen zoals het honderden jaren geleden het geval is geweest. Tarwebloem is de basis voor het brood dat ook hier nog wordt gebakken in het bakhuis bij de molen. Generaties lang was brood het basisvoedsel voor de mens. Als vuistregel kunnen wij stellen dat er in Vlaanderen in de loop der eeuwen één molen per 500 tot 1.000 inwoners is geweest. Rond 1800, de bloeitijd van de molens, waren er waarschijnlijk nooit meer dan 3.000 wind- en evenveel watermolens in werking. Nu telt Vlaanderen nog ongeveer 160 windmolens en 200 watermolens. Lang niet alle molens zijn als monument beschermd (de Pedemolen is dit gelukkig wél) . Slechts een klein deel is nog maalvaardig. Daarom zijn organisaties zoals de vzw Levende Molens zo belangrijk : Zij ijveren niet alléén voor het herstel en onderhoud van het molenbestand, maar trachten ook de molens nog regelmatig te laten draaien. Met het oog daarop leiden zij vrijwillige molenaars op. De Pedemolen is de enige maalvaardige watermolen in het Pajottenland. Molenliefhebbers kunnen in de streek nog twee mooi gerestaureerde windmolens bezoeken: de Luizenmolen in Anderlecht en de Hertboommolen in Onze-Lieve-Vrouw Lombeek.

“De Groene Gordel, een ontdekking” een publicatie van Toerisme Vlaams-Brabant, schrijft op het einde van het hoofdstuk “Het Pajottenland en de Zennevallei” in de editie 2004: “Ga niet verder zonder eerst in het gehucht Sint-Gertrudis-Pede de oude watermolen te hebben bewonderd. De ankers in de gevel vormen het jaartal 1774, maar de molen is merkkelijk ouder. In 1392 kocht Sweder van Abcoude, toen heer van Gaasbeek, deze molen aan. Het werd één van de vijf banmolens van het Land van Gaasbeek, waar boeren verplicht hun graan moesten laten malen, in ruil voor één zestiende van de opbrengst. Bruegel had dit schilderachtig plekje al lang voor ons ontdekt!”

De watermolen van Sint-Gertrudis-Pede is sedert 1989 eigendom van de gemeente Dilbeek en wordt beheerd door Dilbeeks Erfgoed vzw. De molen was nog tot 1965 in bedrijf. Na een zeer grondige restauratie is de molen sinds 2002 weer maalvaardig. Het woonhuis is nu bemeubeld. Op de binnenkoer springt het hondenrad in het oog. Het is door een as verbonden met een botervat dat binnen staat. In en rond de molen is nog veel meer te ontdekken, laat ons dan beginnen met een bezoek.

Walter De Decker

1 maart 2004

Kennismaking

De watermolen van Sint-Gertrudis-Pede is gelegen in de Lostraat 84 , 1703 Schepdaal. Schepdaal is één van de zes deelgemeenten van Dilbeek. De andere zijn : Groot-Bijgaarden, Itterbeek, Sint-Martens-Bodegem en Sint-Ulriks-Kapelle.

De watermolen kan men het best bereiken via het smalle pad dat naast de kerk van Sint-Gertrudis-Pede recht naar het molenrad loopt. Vòòr de kerk kan men gemakkelijk zijn wagen parkeren.

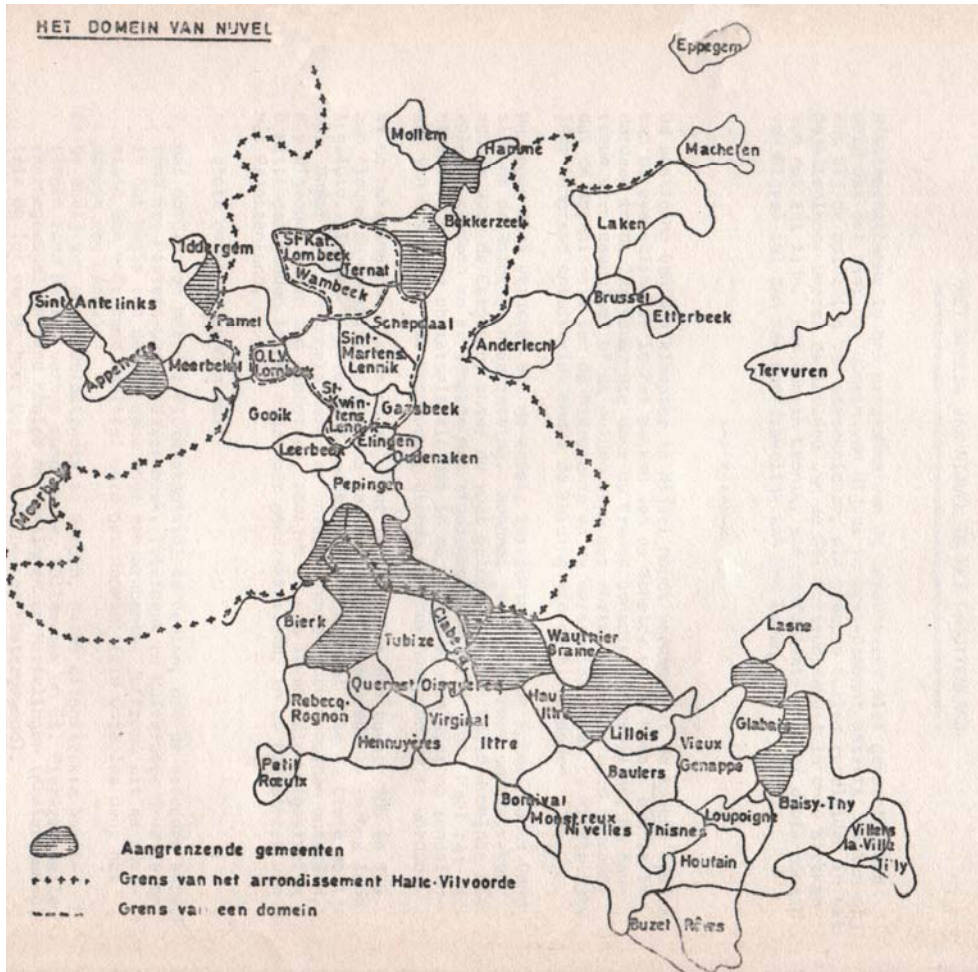
Hoe komt Sint-Gertrudis-Pede nu aan zijn naam? Dit gewest stond eertijds onder het beheer van de Abdij van Nijvel en de abdis kwam er regelmatig de cijzen en pachtgelden innen. Een legende vertelt dat tijdens een der drie jaarlijkse betaaldagen, namelijk op een regenachtige dag rond Driekoningen, de koets van de abdis van Nijvel tijdens een tocht langsheen de Pede-vallei richting Lennik op deze plaats in de modder bleef steken. Hierdoor was de abdis, de heilige Gertrudis van Nijvel, verplicht ‘pede’ (gewesttaal voor ‘te voet’) verder te trekken naar Lennik. Volgens dit oude volksverhaal zou men deze plaats als herinnering aan dit gebeuren voortaan ‘Sint-Gertrudis-Pede’ genoemd hebben.

Dit lieflijk gehucht, in de volksmond kortweg ‘Pee’ genoemd, ligt geschaard rondom zijn neo-gotische kerk, gewijd in 1907. Reeds in 1380 werd op deze plaats een kapel vermeld, die anderhalve eeuw later rond 1536 wegens de aangroei van de bevolking door de adellijke families Pipenoy en Bossuyt vergroot werd. Dit vrome bedehuisje moest in 1798 door de dorpelingen op bevel van de Franse overheid gesloopt worden. Pas in het begin van de negentiende eeuw werd op deze grondvesten een nieuwe kapel gebouwd, die reeds een honderdtal jaar later in 1907 door de moderne éénbeukige neo-gotische kerk, ontworpen door architect Veraert, werd vervangen. Op de steunen van het hoogaltaar prijkt nog steeds het jaartal 1638, een getuigenis uit het voormalig kerkgebouw. De doopvont en een beeldje van Sint-Joris herinneren eveneens nog aan die tijd.

Het hoekhuis in de Isabellastraat, tegenover de kerkingang, is de voormalige herberg Servranckx, zoals we kunnen lezen op het lichtvenster boven de deur. Hier werd Urbain Servranckx geboren, beter gekend onder zijn artiestennaam ‘Urbanus’.

Sint-Gertrudis-Pede is één der talrijke gehuchten van het uitgestrekte Schepdaal. Het scheelde geen haar of het kleine gehucht werd een zelfstandige gemeente. Op het einde van de negentiende eeuw kwam het bij de aanvraag tot zelfstandigheid tot een stemming in de Kamer van Volksvertegenwoordigers. Er ontstond een knelpunt toen men het niet eens werd tot welk kanton deze jonge gemeente voortaan zou behoren. Dit belangrijk ontwerp bleef ongeveer dertig jaar lang rusten tot het in 1922 in de Senaat definitief werd verworpen.

Sint-Gertrudis-Pede had zijn laatste vrijheidskansen verkeken!

Prentbriefkaart 1902

Banmolen

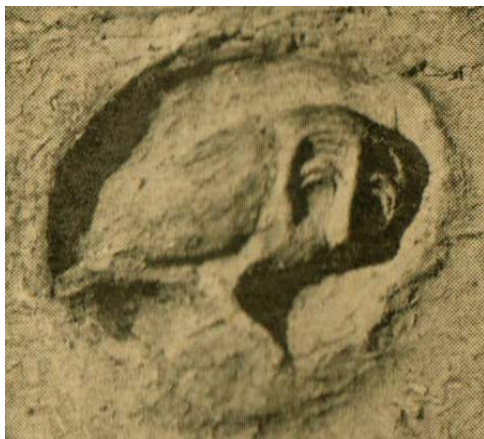
Langs het smalle kasseiwegje naast de kerk bereiken we het oude molenhuis waar de Pede een brede bocht beschrijft rondom het verdwenen middeleeuws kasteel, de bakermat van het riddergeslacht van Pede. In 1392 had Sweder van Abcoude, heer van Gaasbeek, deze belangrijke nederzetting van Arnold van Pede aangekocht. Sedertdien vormde dit bedrijf een schakel uit de keten van vijf banmolens in het Land van Gaasbeek. Hier waren de pachters verplicht (ban), mits het betalen van een cijnsrecht, hun graan te laten malen. De banmolen bezat immers het monopolie voor het malen binnen het grondgebied van de heer. In de molen van Pede lieten de boeren tevens hun mout malen, die ze later naar de brouwer brachten om er een biervoorraad voor een gans jaar te laten brouwen. De mulder bezat het recht van "Ten sesthienden vaete ofte ten sesthienden ponde", waardoor hij elk zestiende pond of vat meel als maalvergoeding mocht behouden. Voor het malen van mout echter verkreeg hij slechts elk twintigste vat.

De vijf banmolens van de Heerlijkheid Gaasbeek werden in 1654 verhuurd voor 4.480 Gulden. In 1565 bezat Gaasbeek zelfs zeven banmolens!

De vijf banmolens van Gaasbeek bestonden uit één windmolen op Tomberg in Lennik en naast de watermolen van Sint-Gertrudis-Pede verder uit de watermolen te Eysingen op de Zenne in Halle, de Volsemolen op de Zuun in Sint-Pieters-Leeuw (1553) en de Slaghvijvermolen in Lennik.

Alvorens het molenerf op te wandelen kijken we even naar het infobord bij de ingang. Hier krijgen we een zicht op het domein van 3ha 10a 33ca. Het molenaarsbedrijf is stopgezet in 1965. De laatste molenaar was Jozef Zeghers (°1897) die gehuwd was met Justine Schoonjans. De gemeente Dilbeek verwierf de molen op 29 juni 1989 voor de prijs van 6.496.000 oude Belgische Frank. De molen was reeds beschermd in 1974 en werd deskundig gerestaureerd en maalvaardig gemaakt. De Gemeentelijke v.z.w. Dilbeeks Erfgoed beheert dit educatief en recreatief domein. Er zijn voor het ogenblik vier vrijwillige molenaars die de molen regelmatig laten draaien. Het zijn Wies De Troch, Leo Tielemans, Robert Staquet en Willy De Schuyter.

Rechts van de ingang zien we de schuur die in leem is gebouwd.

Zoek het uiltje dat in de leem is uitgewerkt, men heeft met de kleinste details rekening gehouden! Op het woonhuis lezen we in de muurankers 1774. Juist voor ons zien we de aanbouw waar een hondenrad de aandacht trekt. Links is er de moestuin met daarachter het rietveld van de kleinschalige waterzuiveringsinstallatie. Op het plan zien we verder dat er ook nog een bakoven, een boomgaard met vijver en een wandelpad, deel uitmaakt van dit prachtig geheel. De aanwezige Dilbeekse zandstenen laten ons eraan herinneren dat deze natuursteen ooit gebruikt werd bij o.a. de bouw van het Leuvense Stadhuis.

Watermolen van Sint-Gertrudis-Pede

De molen "tot Sinte Geertruyden Peden onder Sinte Mertens Lennicke" was een van de banmolens in het land van Gaasbeek. Hij wordt voor de eerste keer vermeld in 1392, toen Sweder van Abcoude hem kocht van Arnoul, zoon van Willem van Pede.

De huidige molen is, volgens de muurankers, gedateerd "1774".

Het molenaarsbedrijf is stopgezet in 1965.

De molen werd in 1974 beschermd als monument.

De gemeente Dilbeek verwierf de molen op 29 juni 1989 en liet hem restaureren.

Dit maalvaardig erfgoed krijgt een educatief-recreatieve functie toegewezen en wordt beheerd door de Gemeentelijke v.z.w. Dilbeeks Erfgoed.

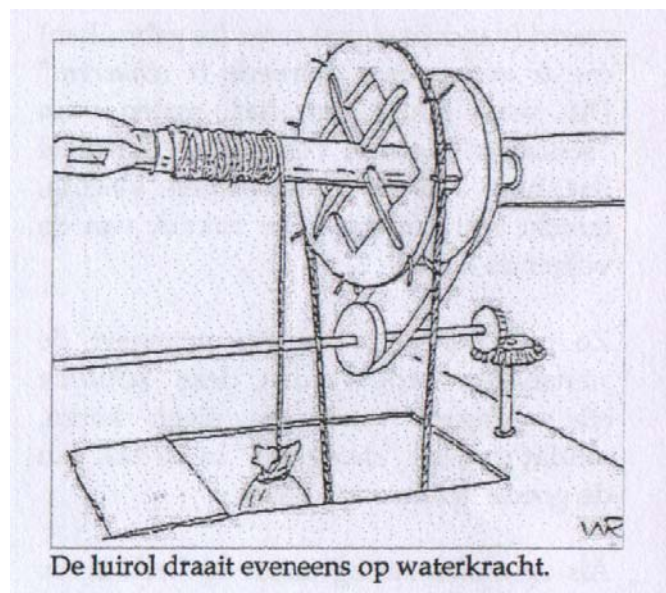
De vrijwillige molenaars :

v.l.n.r. Leo Tielemans, Wies De Troch, Willy De Schuyter en Robert Staquet

Het molen gedeelte

Als we naar de brede deur van de molen wandelen vallen de omlijstingen van zowel deuren als vensters op. Ze zijn gehouwen uit arkosesteen van Clabecq. Boven de deur hangt de "buitenlui". De "lui" is de naam van het mechanisme waarmee de molenaars op een molen de zakken graan of bloem naar boven trekken. "Luien" is dus het naar boven trekken van de zakken. Het houten huisje boven de deur wordt ook "luikapel" genoemd.

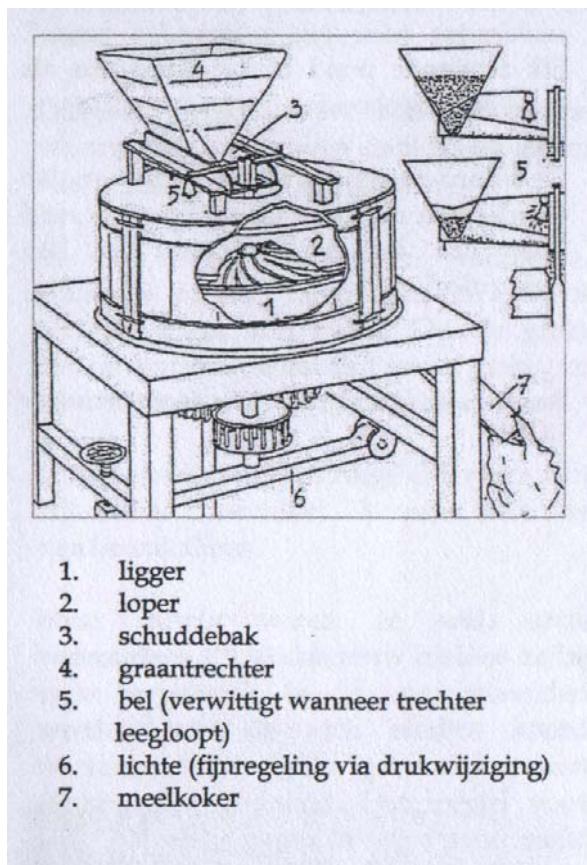
Bij onze wandeling door de molen volgen we de weg die ook het graan volgt als het zal gemalen worden.

Boven op de graanzolder zien we dat het luiwerk wordt aangedreven door het waterrad. Door een riem aan te spannen gaat de luias draaien en het touw oprollen. Op de graanzolder is er nog een tweede lui om zakken meel terug naar boven te trekken.

Eens de zakken graan naar boven op de graanzolder zijn getrokken kan de molenaar beginnen malen. Hij giet het graan in de schuiven en zo komt het tussen de molenstenen. Hier zijn er drie koppels, waarvan er één open ligt zodat we kunnen zien hoe de molenstenen eruit zien.

We gaan één zolder lager. In een molen, ook in een windmolen, heten alle verdiepingen "zolders".

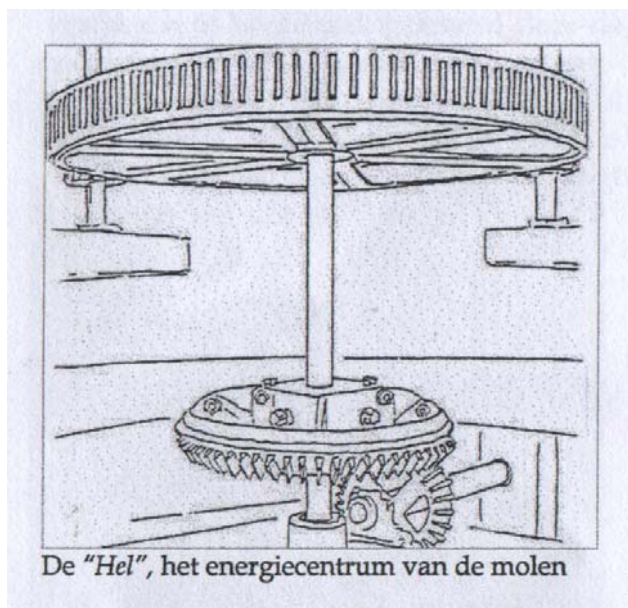

Zo komen we op de "steenzolder". Hier staan twee grote kisten. In die kisten, de "steenkisten", zitten de molenstenen. Er zijn er twee en we noemen ze dan ook een maalkoppel. De onderste steen is de ligger en de bovenste is de looper. De onderste ligt stil, de bovenste kan draaien. Eén steen weegt tot 1.000kg. In de steenkist is een opening waarlangs het meel via de meelgoot in de zakken kan glijden. De grote vierkante kist is de "kaar". Deze kan met graan gevuld worden vanop de graanzolder via de graanschuif. Onder de "kaar" hangt de "schuddebak", dus een bewegende bak. Het is een gootje, iets hellend opgehangen aan lederen riempjes of kettingen. Vooraan de schuddebak zit een "klopper of speleman" die tegen de "klaspansen of spelten" ligt van het draaiende "klauwijzer". Hierdoor krijgt de schuddebak telkens vier tikjes bij elke omwenteling van de molensteen. Door deze tikjes gaat het graan langzaam in de "loper" glijden. Wanneer we nu boven op de "loper" kijken zien we een vrij groot gat: het kropgat. Dat is het gat in de looper waarlangs het graan tussen de molenstenen kan lopen. In de hoek zien we nog een derde koppel molenstenen; dit koppel ligt open en de looper ligt met de onderkant naar boven. Hier zien we goed het kropgat en het "scherpsel" van de looper. Regelmatig moet zo'n looper gescherpt worden. Dat gebeurt door met een "bilhamer" de kerven iets uit te diepen. Dat uitdiepen heet "bilden" en werd vroeger door rondtrekkende lieden, "bilders" genoemd, met veel geduld uitgevoerd. Telkens er met een steenkoppel ongeveer 40 ton graan gemalen is, is het maalvlak van de stenen bot en moet er gescherpt worden. Daartoe moet de bovenste steen omhoog getrokken en daarna gedraaid worden, zodat het maalvlak van elke steen bereikbaar is voor het scherpen. De capaciteit per steenkoppel is zo'n 150 à 200 kg meel per uur.

We hebben hier dus een molen met drie koppels. Maar het is zeker nooit de bedoeling geweest om met twee, laat staan drie koppels tegelijk te malen. De steensoort en het "scherpsel" van de stenen verschillen, zodat het ene koppel voor tarwemeel en het andere voor gerst- en roggemeel of nog een andere voor boekweit kan worden gebruikt. Maar het waren ook praktische overwegingen waarom men in de loop van de 17e eeuw meer dan één steenkoppel met dezelfde wateras ging aandrijven. Wanneer er een steenkoppel gescherpt moest worden, was het praktisch om over meerdere koppels te beschikken. Het steenscherpen kon immers nogal wat tijd in beslag nemen. Boven de molensteen zien we een soort hefwerktuig, dat is de "galg" of "steenkraan". Hiermee kan men door middel van een vijzel de looper lichten en omdraaien.

De meelzolder

Als we nu een verdieping lager gaan, komen we op het gelijkvloers of in molenaarstermen de "meelzolder". Hier vallen meteen de twee "meelgoten" op van de maalkoppels die we op de steenzolder hebben gezien. Deze twee goten zijn gemaakt van wilgenhout met notenhout voor de bodem, voorzien van een "stofschor". De meelzak wordt er met twee haakjes aan vastgemaakt. De meelgoot kan door een schuifje worden afgesloten.

In de hoek zien we de "asput" met al zijn draaiende wielen. De asput wordt ook wel de "hel" genoemd omdat het er gevaarlijk is. Een 80 cm dikke eikenhouten as loopt door de muur naar buiten. Buiten zit op deze as het waterrad vast. Via dit rad wordt de molen aangedreven. Een raderwerk zorgt voor de overbrenging van de verticale in een horizontale beweging. Door de overbrenging wordt het toerental van het waterrad vermenigvuldigd met ongeveer vijf. Het rad kan ook los draaien, zonder de stenen aan te drijven. Dat heet "malen voor de keizer".

Om een steenas te doen draaien moet onderaan het sterrenwiel ingeschakeld worden tegenover het grote aandrijvend spoorwiel. Daarvoor moet eerst het waterrad stilgelegd worden. Indien nodig is het ook mogelijk om een elektromotor, die apart staat, aan te zetten.

Als we gaan malen moet de molenaar of zijn helper naar buiten om het "wintgat" te sluiten en de "watergoot" te laten vollopen. Op het eind van de watergoot, net boven het waterrad zit er nog een klep. Dit is de "maalklep" die de molenaar kan bedienen van op de steenzolder. Met een hefboom en een touw kunnen we de maalklep openen en sluiten. Aan het touw zitten knopen die we achter een plank kunnen klem zetten. Bij elke knoop hoort een bepaalde stand van de maalklep. Molenaars spreken dus niet van snelheid of hoeveelheid water, maar over het aantal knopen. Om grof te malen draaien (lichten) we de loper naar omhoog. Vooral voor veevoeder wordt er grof gemalen. Om fijn te malen laten we de loper zakken. Fijnmalen gebeurt voor baktarwe. Maar hier komt het vakschap van de molenaar kijken...en die molenaar moet nogal wat in het oog houden...en regelen ...en bijstellen : de hoogte van het water in de "watergoot", de opening van de "maalklep" of "knopen " water, hiermee bepaalt hij de snelheid van het "waterrad", het te malen graan, de hoeveelheid graan dat tussen de stenen valt, het type van stenen, het scherpsel van de stenen enz.

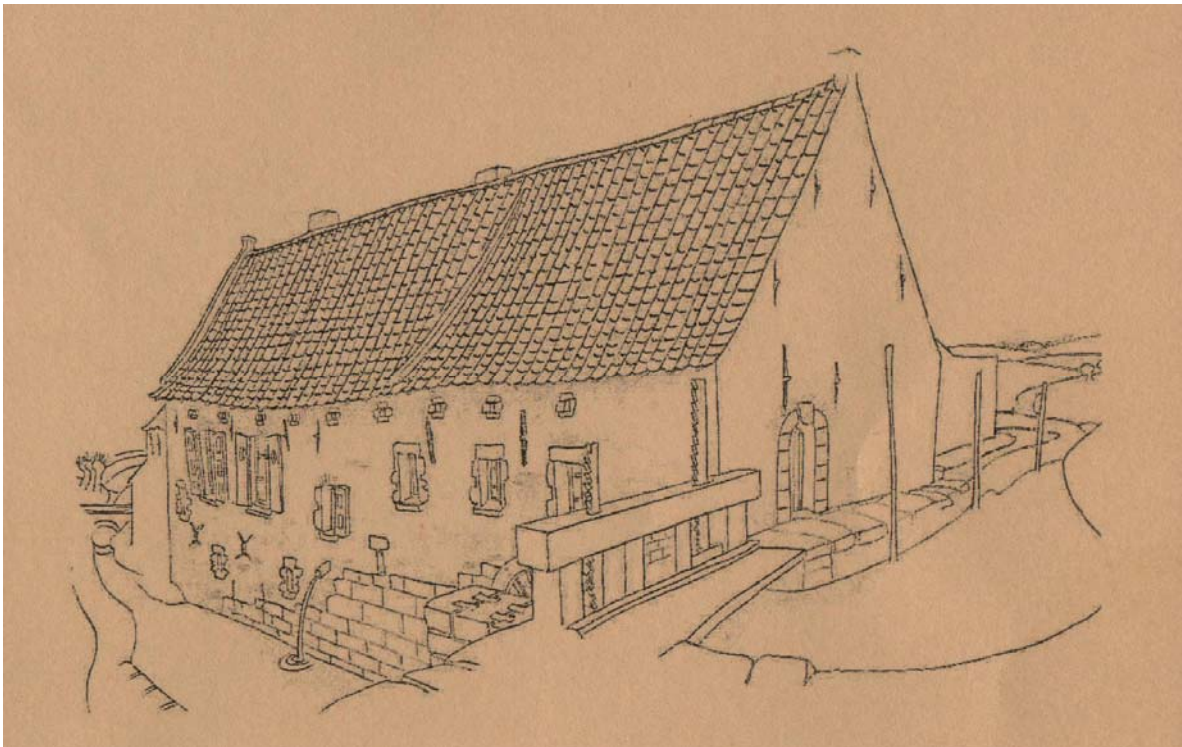
Dan spreekt men nog niet over de eventuele droogte die kan optreden. Bij aanhoudende droogte moet de molenaar zijn vijvers laten vollopen om de volgende dag voldoende reserve aan water te hebben om te kunnen malen. Als de hemelsluizen worden opengezet moet de molenaar er voor zorgen dat er geen gevaar is voor overstroming in de vallei. Dit alles moet soms gebeuren "bij nacht en ontij"! Straks bij het bezoeken van de sluis zal ik u attent maken op het regelpeil van 1859. Boven dit peil mocht niet gestuwd worden! Het was soms na juridische geschillen dat dit peil werd vastgelegd want nog anderen gebruikten het water van de Pede. We denken maar aan de vele landbouwers die hun koeien lieten drinken uit de beek, de brouwers die het water gebruikten. Trouwens alle aangelanden hadden er belang bij dat er goede afspraken werden gemaakt want niemand had graag met overstromingen te maken.

Tegen de muur staat de pletteraar. Deze machine , ook aangedreven door het waterrad, werd gebruikt voor het pletten van haver. Geplette haver is onverteerbaar voor mensen maar wordt o.a. gevoederd aan de paarden.

De "buil" is het werktuig waarin een met gaas bespannen zeskante trommel draait, waardoor de zemelen gescheiden worden van de bloem. Builen is het verwijderen van de "zemel" uit het "meel" zodat de "bloem" overblijft. Ook deze "buil" is door het waterrad aangedreven. Rechts krijgen we de bloem, in het midden het "gries" en op het eind de "zemel". Het gries is de niet helemaal uitgemalen tarwe, het zijn zemelen waarin nog wat bloem zit. Dit gries gaat terug tussen de molenstenen om verder uit te malen of het gaat te samen met de zemelen naar het vee. Zelfs in moderne, met computer gestuurde bloemmolens, gaat het uitmalen ook niet in één keer!

Het woonhuis

Alvorens het woonhuis te bezoeken werpen we een blik op de elektromotor die in nood nog steeds kan gebruikt worden. In 1935, na de elektrificatie, waren wind- en watermolens quasi uitgespeeld voor de maalterij. Wel werden ze dikwijls nog in combinatie met andere energiebronnen ingezet. In 1893 werd in deze molen een stoomketel geïnstalleerd. Van deze installatie rest niets meer. De molen was nog tot 1965 in bedrijf. De laatste molenaar was Jozef Zeghers. Hij woonde hier met zijn gezin. Bij de restauratie werd de inrichting van het woonhuis aangepast. In feite komen we binnen in de voormalige keuken. Wat opvalt is natuurlijk de Leuvense stoof. In de nis in de muur naast de schouw kon er eten warm gehouden worden doormiddel van twee kolenschopjes die onder de potten werden geschoven. In de muur naast de beek zien we nog het “moezegat” (muizengat) .

Dit is de vroegere afloop van de gootsteen. Wie aandachtig kijkt naar de tekening die Steven Wilsens van de molen ooit maakte, ziet goed het straaltje gootsteenwater dat met een boogje in de Pedebek plast. Het kreeg de naam “moezegat” omdat langs hier de kleine knaagdieren naar binnen konden en in de buurt van de molen zullen er wel vele geweest zijn. Vandaar ook de muizenvallen die we zullen zien in het melkhuis. Natuurlijk zullen de poezen ook wel hun werk gedaan hebben. En herinneren we ons nog het kleine uiltje dat in de leem van de schuur werd uitgewerkt? Ook uilen zijn verlekkerd op knaagdieren en die zullen er zeker geweest zijn om bij nacht geruisloos hun prooi te vangen.

Via de keuken komen we in de voorraad kelder. Maar eerst nog even kijken naar het ‘Bruegelhoekje’ dat hier door de werkgroep Dilbeeks Erfgoed werd aangelegd, maar daarover straks iets meer. In de kelder ziet men een prachtige ciderpers met bijhorende fruitmolen. De mens leeft niet van brood alleen. Ook de benodigdheden voor het wassen werden niet vergeten. De woonkamer heeft zijn oorspronkelijke meubilering behouden. De andere meubels zijn giften van de leden van de werkgroep en vrienden. Waar nu de keuken is was vroeger de slaapkamer van de kinderen. Er waren er twee : één voor de jongens en één voor de meisjes. De tegenover liggende kamer was de slaapkamer van de ouders. Bij de overloop naar de zolder staat een maquette opgesteld van een hopast. De echte uit de Poverstraat werd ooit aan het domein in Bokrijk geschonken met de bedoeling ze daar opnieuw op te stellen. Dit is er nooit van gekomen en nu liggen de onderdelen in de brouwerij De Neve te wachten om te worden gebruikt bij de heroprichting in de buurt van het lemen huis Mostinckx in Sint-Martens-Bodegem.

De watermolen van Pede: met een minimum aan onderhoud kan een vakwerk eeuwen standhouden.

De schuur van de molen is gedeeltelijk in leem gebouwd. Veel had men daar niet voor nodig. Hout, leem, stro en paardenurine. De bouwstoffen werden gratis door de natuur geleverd. De leem werd steeds ter plaatse, of toch in de onmiddellijke omgeving gedolven. Vo’o’r het gebruik moest hij een winter buiten liggen om te kunnen stukvriezen en uitrotten.

Voor het vakwerk werd eikenhout gebruikt. De delen werden vooraf door de timmerman gemaakt en ter plaatse in elkaar gezet. De vakken werden met gekliefde takken van es of wilg dichtgevitseld. Het geheel werd afgewerkt met leem. Deze werd met paardenurine en gekapt stro vermengd om een goede elasticiteit te verkrijgen.

Het Pajottenland zou zijn naam te danken hebben aan de lemen huisjes met strodak die hier in het landschap verspreid stonden. Ik verwijs graag naar het boekje van Maurits Van Liedekerke die het hier uitgebreid over heeft in het hoofdstuk ‘Paiot wordt Patriot’.

In Dilbeek worden de lemen huizen steeds zeldzamer, maar we weten dat hier de leem of ‘kleem’ zoals men hem hier noemt, aan de buitenzijde gelijk met de stijlen of over de stijlen werd gestreken. De stijlen werden niet afzonderlijk zwart geschilderd of gepekt, maar het geheel werd jaarlijks volledig gewit met kalk. Dit gebeurde meestal voor Pasen. Aan de witkalk werd soms blauwsel toegevoegd om het wit koeler te maken. Ook andere pastelkleuren werden veel gebruikt. Hierdoor kreeg men een groter contrast. Bij elke boerderij lag een hoopje leem om herstellingen uit te voeren.

Ook voor de dakbedekking gebruikte men stro. De voorkeur ging uit naar gezuiverd roggestro, wegens zijn lange halmen en zijn gladde en weerstandsbiedende stengelbouw. Daar waar gebrek was aan stro moest men zich behelpen met riet. Riet bezit niet het isolatievermogen van stro, maar werd gewaardeerd wegens zijn grotere duurzaamheid.

Het grote nadeel van deze daken was het brandgevaar. Geleidelijk werd het stro dan ook door dakpannen vervangen. In de steden was dit eerder het geval dan op het platteland. In de steden werd het zelfs totaal verboden. Hier in het Pajottenland waren de strodaken rond 1920 al heel zeldzaam geworden.

Bakstenen werden ook ter plaatse gebakken in veldovens door rondtrekkende steenbakkers. De transportkosten waren in de tijd veel te kostbaar. Dakpannen werden wel aangevoerd en aan de kleur van de pannen kon men de rijkdom van de boer of de molenaar aflezen. De dakpannen van de Pedemolen zijn grijs, wat duidt op een zekere welstand. Rode pannen waren goedkoper. Grijs dakpannen gelijken ook een beetje op leien die nòg duurder waren. Zij werden dan ook aanvankelijk in onze streken alleen gebruikt in de kerkenbouw en bij de kloosters die heel rijk waren.

Het hondenrad en molenrad

Op de binnenkoer springt het hondenrad in het oog. Het stond tot 1995 aan een boerderij in Moerbeke-Waas en werd hier heropgebouwd. Het is met een as verbonden met een botervat dat binnen staat. Een goed opgeleide hond had ongeveer één uur nodig om een vat boter te karnen. Als beloning kreeg hij een schoteltje karnemelk. In het Pajottenland zijn er nog boerderijen die zijn uitgerust met een hondenrad. In Gooik in de buurt van de Woestijnkapel is er een te vinden. In dit melkhuisje is nog van alles te bekijken, voorzien van een korte uitleg. De voorwerpen zijn discreet genummerd. Vele voorwerpen zullen we nog herkennen, maar enkele zijn voor onze generatie van vijftigers reeds onbekend. Bezoekers kan men hier laten raden voor wat deze eenvoudige voorwerpen ooit hebben gediend. Heeft er iemand ooit een broedmachine gezien of een honingslinger? Dit is allemaal te ontdekken op de molen van Sint-Gertrudis-Pede.

Bijzondere blikvangers op het molendomein zijn de twee grote spaarvijvers, de ecologische boomgaard, het bakhuis en het rietveld voor kleinschalige waterzuivering.

Om dit gedeelte te bereiken klimmen we via het trapje onder het afdak tot aan de waterkerende muur.

Boven de deuromlijsting van de steenzolder staat het jaartal 1763 gegrift. In de stenen rondboog in arkoossteen van Klabeek zien we ook de afkortingen van vijf molenaarsnamen, waarvan HZG (Henri Zegers) en JZG (Jozef Zegers) de jongste zijn. Verder vinden we terug P.F.G (Petrus-Frans Goossens); H.V.C. (Hendrik Van Cutsem) en D.D.C.(Dominikus De Camps). Van hieruit heeft men een goed uitzicht op het sluiswerk.

Deze graanmolen is aangedreven door een bovenslagrad : de waterstroom valt bovenaan op het rad. Bij een bovenslag molen wordt het vermogen in hoofdzaak geleverd door de zwaartekracht, ingevolge het hoogteverschil tussen het opgestuwde beekpeil en het peil van de beek stroomafwaarts van het rad.

Dit hoogteverschil bedraagt hier minimaal 4,84m. Merkwaardig is dat we hier nog het regelpeil van 1859 kunnen aflezen. Het peil is aangeduid door een maatpeilnagel waar de datum is ingeslagen. Val niet in het water bij het speuren alstublieft!

Het waterrad heeft een buitendoormeter van 4,02m en is 1,17m breed. De wateropvang gebeurt door 40 stalen bakjes die gelijkmatig zijn verdeeld over de buitenomtrek. De waterinhoud van het rad bedraagt maximaal 700 l en het waterverbruik of debiet is ongeveer 300 l/s.

De wateras heeft een doormeter van 46 cm en is 4,61m lang. Aan beide uiteinden van de eikenhouten as, die 700kg weegt, bevindt zich een stalen kruis met uitstekende as-pin waarop de as rust. De opgestuwde beek voedt de maalgoot. Bij het openen van de maalsluis worden de bakjes gevuld en komt het rad in beweging. De horizontale omwentelingen van de wateras worden via twee conische tandwielen omgezet in de verticale draaiing van de maal- of koningsas. Bij één omwenteling van de wateras draait de looper of bovenste molensteen van het linker steenkoppel 4,7 maal tengevolge van de aandrijving door een klein sterrenwiel en die van de rechter steenkoppel 3,7 maal omwille van de aandrijving door een groot sterrenwiel. Dit hebben we allemaal binnen kunnen bekijken. Het theoretisch vermogen van deze molen bij 70cm water in de maalgoot is 14kW of 19 pk. Aan de molenaar zullen we moeten vragen over hoeveel knopen het hier gaat. De technische uitleg komt van het studiebureau Scheers, Mechelse Steenweg 415, 2830 Blaasveld. In goede tijden was de beek in de buurt van de watermolen een rijk visgebied. Molenaars waren dan ook goed ingericht op visvangst : voorn, karper, snoek, baars enz. Begin vorige eeuw was er zelfs een visvereniging hier actief waardoor de molenaar ook iets bijverdiende met de vispacht. Watermolens hebben ook een eigen fauna en flora. Dit jaar was er een nest gele kwikstaarten. De laatste molenaar was eveneens een duivenmelker. Het duivenhok werd bij de restauratie weggenomen. Het is nu een mooie vergaderzolder.

Het traditionele stuwwerk in hout was een vrij broze zaak. Veel arbeid en middelen voor onderhoud waren daarvoor jaarlijks noodzakelijk. Graag greep men dan ook naar de mogelijkheid om het stuwwerk in duurzamere materialen uit te voeren. Metsel- en vooral betonwerk kwamen zeker niet de schilderachtigheid maar wel de stevigheid van de watermolen ten goede.

In het bakhuis wordt door de vrijwillige molenaars regelmatig brood gebakken. Als we spreken van iemand die een groot ‘‘bakkes’’ opzet, weet dan dat dit komt van het woord ‘‘bakhuis’’. Dit bakhuis staat gebouwd op enig afstand van de molen wegens te gevaarlijk voor brand. De molen is in de 16^e eeuw afgebrand! We vinden hem terug op Bruegels schilderijen. Het zou mij niet verwonderen dat dit bakhuis ook dienst deed voor de buurt. Arme lieden die zelf niet over een oven beschikten konden dan mits een kleine vergoeding hun brood laten bakken in zo’n buurtoven. In Marokko zag ik met eigen ogen hoe de kinderen in de stad Fez met vers gekneed brood naar de bakker gingen. In de ongebakken broodjes waren tekens aangebracht zodat de bakker wist wiens brood het was dat in de oven verdween.

Milieu educatief

Het hele domein is opgevat als een educatief-recreatief geheel. De weide, het struweel, de moestuin, de ruigte, de natuurvijver, de spaarbekkens, de boomgaard, het rietveld... maken hier allemaal deel van uit. Wie dit wil bezoeken trekt best laarzen aan, want het gebied is heel vochtig. Langs de Pedebeek kan een mooie wandeling worden gemaakt. Men kan zelfs tot aan de achterliggende straat geraken door de weide via speciale valdeuren die werden aangebracht om schaaap, ezel of paard dat er soms graast niet te laten ontsnappen. Tussen de gracht die het water van de spaarvijvers naar de maalsluis voert en de eigenlijke beek lopen we naar de sluis tussen de twee spaarvijvers. Deze beide vijvers werden door de vissers voorzien van een ondergrondse overloop naar de gracht van de Lostraat. Zo kunnen beide vijvers volledig afgelaten worden. Voor het malen, kan het water ongeveer 40 cm opgestuwd worden door hogerop de beek af te dammen. Langs deze afdamming op de beek komen we in de weide achter het domein.

Langs de houtwal die de weide afsluit, lopen we in de richting van de schouw van de brouwerij aan de Isabellastraat. Hier zien we het erf van de voormalige brouwerij Goossens. Dit betreden mag niet, want het is een privé domein. Naast het achterste gebouw zien we een waterreservoir. Dit waterreservoir werd eertijds gevuld met het water uit het beekje dat gevoed wordt door een iets hogerop gelegen bronnetje. Het water van dit beekje, dat nog steeds de natuurvijver van de molen voedt, werd zowel gebruikt door de brouwerij Goossens als door de molenaar.

Lange tijd was dit water een dispuut tussen de brouwer en de molenaar. Dit ging zover dat molenaar Heremans in 1878 door de landmeter-ingenieur Van Ginderachter, een ontwerp liet opmaken om op de scheiding een dam te bouwen om zo het water in de natuurvijver te houden. Deze brouwerij wordt nu gebruikt door een aannemer. Maar de hoppeast of rookoven, de kuiperij of tonnenmakerij en de stookruimte zijn nog aanwezig. In de voorgevel vinden we de datum 1767 terug. Ook de posten en negblokken in “arkozesteen” zijn nog behouden. Deze groene kalkzandsteen is typisch voor de streek; ook in de watermolen en in verschillende huizen in de omgeving vinden we deze stenen terug. Zoals het huis nr.11 in de Isabellastraat met gevelankers gedateerd 1762. Waarmee ik maar wil zeggen dat het “gehucht” Sint-Gertrudis-Pede heel wat te bieden heeft voor de aandachtige bezoeker die de moeite doet om te voet de omgeving te verkennen. Iets meer stroomafwaarts de Pedebeek komen we via het indrukwekkende spoorweg viaduct dat de Pedevallei overbrugt in het liefvalligste plekje van het Pajottenland : Sint-Anna-Pede. Bruegel schilderde het kerkje in het decor van zijn “Parabel der Blinden” in 1568. Het beekje waar de blinden uit de parabel in sukkelen is natuurlijk onze Pedebeek.

Bruegel in het Pajottenland

In de streek zijn er hier heel wat locaties terug te vinden die voorkomen in de werken van Pieter Bruegel. Zo ook onze watermolen. In de 16^e eeuw is de molen verwoest geweest door brand. Dat is nog gebeurd nadat Pieter Bruegel de molen opnam in enkele van zijn schilderijen. In het werk “De terugkeer van de kudde” vinden we de molen terug onderaan rechts. Het schilderij “Ekster op de galg” geeft ook de molen terug onderaan rechts, maar dan in spiegelbeeld. Kunstliefhebbers hebben uitgezocht wat er nog rest in de huidige molen van deze uit Bruegels tijd. Zo klopt nog steeds het aantal vensters, maar de spil van het rad is nu wel naar links verschoven.

Wie aandachtig de muur bekijkt zal de plaats vinden waar het rad zich vroeger bevond. Ook het brugje naar de graanmolen is verdwenen. In de dakindeling zijn er wijzigingen aangebracht.

“De terugkeer van de kudde” is gesigneerd en gedateerd 1565. Het schilderij maakt deel uit van de reeks “De Twaalf maanden” en is nu te bewonderen in het Kunsthistorisch Museum van Wenen. Het tafereel toont ons, op een oktoberdag, een kudde koeien die vo’o’r de winter naar de stal gedreven worden. De natuur en de kledij van de veehoeders laten reeds vermoeden dat de koude op komst is.

Te Gaasbeek, op de zuiderhelling van het domein was er een wijngaard met een variëteit van Bourgondische druiven, er werd met andere woorden aan wijnteelt gedaan. Dit wordt gesuggereerd op de bergflank in de rechter middenhoek van het paneel. We veronderstellen dat Bruegel zijn schildersezels had neergezet op de heuvel ‘Bettendries’ (80 m). Van hieruit zou men duidelijk Sint-Anna en Sint-Gertrudis-Pede zien. Gaasbeek (60 m) zou misschien verscholen liggen achter de Groenenberg (82 m). Ongetwijfeld geeft de schilder een onschatbaar panoramisch zicht weer. Een huidige verkaveling verhindert spijtig genoeg dit Panorama!

“Ekster op de galg” is gedateerd 1568 en kan nu in het Hessisches Museum van Darmstadt bekeken worden. Het is een werk dat Bruegel bij testament aan zijn vrouw schonk. Hier wordt onze graanmolen in spiegelbeeld weergegeven. Eigenlijk bedoelde de schilder met de ekster, de roddelpraatjes die hij allemaal aan de galg wenste.

De galg werd in sterke mate geassocieerd met de Spaanse overheersing, die “Predikanten” met een eerloze dood door ophanging al had vernederd. De terreur van Alva berustte in de volksmond op “kletsen”, waarvan de ekster het symbool is.

Een tweede spreekwoord “Op de galg schijten” betekent maling hebben aan het gezag en de dood. Bruegel geeft het bijna onzichtbaar weer in de linker benedenhoek.

Een derde spreuk werd hierin verweven : “Onder de galg dansen”, nl. het gevaar niet zien of er niet bang voor zijn. Bruegel schetst de volksmens en doet tegelijkertijd uitspraken over de politieke situatie. Zijn werk had geen direct politiek effect, maar indirect zou het het Nederlandse onafhankelijkheidsgevoel aangewakkerd hebben.

In de toekomst zullen er in de streek schilderijen van Bruegel opduiken. De werkgroep Dilbeeks Erfgoed is hieraan volop aan het werken. Dan zullen gidsen zich niet meer moeten behelpen met het tonen van reproducties. Ook voor de toevallige toerist zal dit een tipje van de sluier oplichten, en zal hij begrijpen dat in dit landschap een groot kunstenaar aan het werk was. Om alle

schilderijen van Bruegel in het echt te gaan zien moet men immers half Europa afreizen en een deel van Noord-Amerika.

Bibliografie

Paul Bauters, Kracht van wind en water, Molens in Vlaanderen, Davidsfonds, 1989

Jef Vranken, Pajottenland, een land om lief te hebben, Opbouwwerk Pajottenland, 1980

Liliane Van de Steen, Het Pajottenland, een stille liefde van P. Bruegel, Elishout, 2001

Danny Lamarcq, Pieter Breugel De Oude, Het volledige schilderkunstig werk in reproductie, Stad Ninove, 1987

Christopher Brown, Bruegel, Pharion Press, 1975

Toerisme Vlaams-Brabant, De Groene Gordel, een ontdekking, Editie 2004

Ludo De Smedt, De Watermolen & omgeving Sint-Gertrudis-Pede, Gemeentebestuur Dilbeek, Open Monumentendag 1996.

www.molenechos.org

Aert Van Leeuw, Schoon Pajottenland, uitgeverij De Postiljon, Dilbeek, 1971, voorwoord dr. G. Renson, *Konservator van het Staatsdomein van Gaasbeek*.

Wies De Troch, Renate Devreese, De watermolen van Sint-Gertrudis-Pede, Dilbeeks Erfgoed vzw, 2002.

Renate Devreese, Leembouw in Dilbeek, Dilbeeks Erfgoed vzw, 2002.

Maurits Van Liedekerke, Pajottenland, Davidsfonds, 1999.

Dankwoord

Een speciaal woord van dank aan molenaar Wies De Troch voor het bezorgen van de technische informatie en aan Renate Devreese voor de gastvrijheid en de rondleiding in het molenhuis. Zonder de hulp van mijn zoon Johan De Decker zou dit werk niet voorzien geweest zijn van tekeningen, foto's en schilderijen.

Dank ook aan Machteld De Schrijver voor de morele steun.

Inhoud

Voorwoord	2
Kennismaking	3
Banmolen	5
Het molen gedeelte	7
De meelzolder	9
Het woonhuis	11
Het hondenrad en molenrad	13
Milieu educatief	16
Bruegel in het Pajottenland	18
Bibliografie & Dankwoord	21